

Diplomatik Atamalarning Lug'atini Tuzish Tamoillari

Qosimova Yayra Maxmudovna,

O'zDJTU, Roman-german filologiyasi fakulteti, nemis tili fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Har birimiz o'z sohamizdan kelib chiqib, kerakli ma'lumotni tez va oson topish uchun lug'atlarga murojaat qilamiz yoki notanish atamaga duch kelganimizda ham lug'atlarga tayanamiz. Ushbu maqola diplomatiya terminlari va terminologiyasini o'rganilayotgan tillardagi terminologiyaning ishlashi va uning o'ziga xos jihatlariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: termin, tadqiqot, diplomatik, xalqaro, semantika, siyosiy, lingvistik, ijtimoiy-iqtisodiy, leksik, axborot.

Terminologiya tushunchasi. Diplomatik va siyosiy atamalarning mohiyati va ma'nosini ochishdan oldin, boshqa manbalar nuqtai nazaridan "termin" va "terminologiya" so'zlarining mohiyati va ma'nosiga qisqacha ekskursiya qilib o'tsak. Termin (lotincha terminusdan - "chegara, chegara") - bu kontseptsiya va uning alohida sohadagi boshqa tushunchalar bilan aloqasini aniq va aniq ko'rsatadigan so'z yoki ibora. Bu atamalar bu sohaga xos bo'lgan ob'ektlar, hodisalar, ularning xossalari va munosabatlarining ixtisoslashtirilgan, cheklovchi belgilari bo'lib xizmat qiladi. Umumiy so'z birikmalaridan farqli o'laroq, ko'pincha ko'p ma'noli va hissiy ma'noga ega, qo'llanilish doirasidagi atamalar aniq va ifodasizdir. Terminologiya maxsus bilim sohasi sifatida tadqiqotchilar e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda. Bu integratsiyalashuv jarayonlari natijasida kelib chiqqan zamonaviy ilmiy bilimlarning xalqaro tabiati va natijada, ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida til to'siqlarini yengish usuli sifatida atamalarni birlashtirish istagi bilan bog'liq. "Termin" tushunchasini semantik nuqtai nazardan aniqlayotganda, tegishli lingvistik birliklarning leksik ma'nosiga bog'liqligi, shuningdek, terminologik foydalanish imkoniyati (alohida so'zlar bilan birga) va so'z birikmalarini hisobga olinadi. ayniqsa, yangi terminologiyalar uchun xosdir. Yangi atama yaratishda, mavjud lingvistik tajribaga asoslanib, kerakli "imo -ishorali" ma'lumotni qidirish, uni maxsus "tilning axborot -terminologik sohasida" aniqlash va bu yo'nalishdagi yangi yutuqlarni bashorat qilish amalga oshiriladi. Yangi atamaning semantik aniqligi lingvistik belgining bir -biriga aniq bog'liqligiga va u uzatgan haqiqatga asoslanadi, shuning uchun chet tillarini, ayniqsa, rivojlangan sanoat bazasi bo'lgan mamlakatlarni jalb qilishning to'g'riligi ko'rinadi. Yangi atamaning shakllanishiga yangi fanlarning vujudga kelishi jarayonlari va boshqa yutuqlar bilan bog'liq bo'lgan tildan tashqari omil katta ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda, ekstalingvistik omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu atama tushunchani manba tilidan olishiga yordam beradi. Terminlar ma'lum bir atamashunoslik doirasida mavjud bo'ladi, ya'ni ular tilning o'ziga xos leksik tizimiga kiradi, faqat ma'lum bir terminologik tizim orqali. Umumiy til so'zlaridan farqli o'laroq, atamalar kontekstizatsiyalanmagan. Berilgan tushunchalar tizimida bu atama bir ma'noli, tizimli, stilistik jihatdan neytral bo'lishi kerak (masalan, "agreman", "ekzekvatura", "denonsatsiya"). Muayyan adabiy tilning so'z boyligi o'z tarkibida maxsus tushunchalarni ifodalovchi terminologik leksikani u yoki bu darajada qamrab olishi lingvistikada e'tirof etilgan voqelik hisoblanadi.

Lug'atning vazifasi hamda turlari. Lug'atning asosiy vazifasi so'zlarning ma'nolarini tavsiflashdan iborat bo'lib, lug'at tavsiflari yoki talqinlari, iloji bo'lsa, izohlangan so'zning o'zidan kamroq tarqalgan va tushunarli bo'lmagan so'zlardan foydalanmasdan, aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Odatda, avval ko'p qo'llaniladigan ma'nolar izohlanadi, keyin esa kamdan-kam uchraydigan ma'nolar izohlanadi. So'zning aniq ma'nosi ko'pincha kontekstga bog'liq bo'lganligi sababli, batafsilroq lug'atlarda so'zlarning turli kontekstlarda qanday ishlatilishiga misollar keltirilgan. Izohlar va foydalanish misollaridan tashqari, lug'atlar lingvistik ma'lumotlarning boy zaxirasini o'z ichiga oladi. Ular so'zlarning to'g'ri yozilishi va talaffuzi, afzal va muqobil talaffuzlar va bir nechta ruxsat etilgan imlolar haqida qabul qilingan ma'lumot manbaidir. Lug'atlarda grammatik ma'lumotlar, so'zlarning etimologiyasi (ularning kelib chiqishi va

tarixiy rivojlanishi), noodatiy yoki shakllanishi qiyin bo'lgan hollarda hosila shakllari, sinonim va antonimlar ham berilishi mumkin. Lingvistik lug'atlarda so'zlarning tavsifi - ularning ma'nosi, qo'llanish shakllari, tuzilish xususiyatlari, mosligi, boshqa tillarning leksik tizimlari bilan bog'liqligi va boshqalar. Normativ lug'atning maqsadi so'zning ma'nosini noto'g'ri tushunish bilan bog'liq bo'lgan so'zlarning noto'g'ri ishlatilishini emas, balki kommunikativ vaziyatga mos kelmaydigan qo'llanishlarni ham istisno qilgan holda, so'zdan foydalanish normasini berishdir. O'z tabiatiga ko'ra izohli lug'atlar umumiy va xususiya bo'linadi. Yuqorida muhokama qilingan izohli lug'atlar umumiy lug'atlardir. Xususiya izohli lug'atning tipik misoli frazeologik lug'atlar bo'lib, ular turli darajadagi idiomatiklikka ega bo'lgan barqaror so'z birikmalari bilan cheklangan. Frazeologik lug'atlarning muhim xususiyati frazeologik birliklar shaklidagi o'zgaruvchanlikni aks ettirish zaruratidir. Dialekt lug'atlari orasida umumiy va mintaqaviy lug'atlar ajralib turadi. Umumiy dialekt so'zlarning lug'atlari ko'p (yoki kamida bir nechta) dialekt va dialektlarning lug'atini o'z ichiga oladi. Etimologik lug'atlar so'zlarning kelib chiqishini tushuntirishga qaratilgan. So'zlarning tarixi va ularning etimologiyasi haqidagi ma'lumotlar ba'zi yirik izohli lug'atlarda keltirilgan. Vaqti-vaqti bilan nashr etiladigan yangi so'z lug'atlari (neologizmlar) tilga yaqinda kirib kelgan so'zlar va so'zlarning yangi ma'nolarini o'z ichiga oladi, ularni tushunish va ishlatish qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. So'nggi paytlarda nutq madaniyati uchun kurashning kuchayishi munosabati bilan, ayniqsa og'ir holatlarda so'zlardan foydalanish normalarini ko'rsatadigan maxsus lug'atlar nashr etilmoqda.

Diplomatik atamalar lug'ati va tuzilishi. Shu o'rinda hamma sohalar kabi diplomatiya tili ham o'z terminlari tizimiga ega ekani, uning lug'at boyligi diplomatik, tarixiy, madaniy, lingvistik, huquqiy va boshqa xil iboralardan tashkil topganini eslatib o'tish lozim. Diplomatiya tili uchun uzun jumlar, iboralar, kirish so'zlari va bog'lovchilarning ko'pligi xos. Diplomatik til rasmiy tildan, xususan, xalqaro siyosat tilidan, jumalistika tilidan, ma'lum darajada badiiy-adabiy tildan ham ancha farq qiladi. Ta'kidlash joizki, diplomatik atamalar asosan lotin, ingliz, fransuz tillarida yaratilgan yoki ular orqali vositachi tillar sifatida kirib kelgan. Har qanday zamonaviy tilda diplomatiya va siyosatga tegishli terminlar faol rivojlanmoqda, shuning uchun insonning diplomatiya va tashqi aloqalar bilan bog'liq aqliy faoliyati natijalari terminlarda ifodalanmoqda, deb taxmin qilish mantiqan to'g'ri. Lug'atdagi atamalarni tanlashda o'zbek tili mezonlariga, til normalariga rioya qilinadi. Lug'at tuzishda sohadan kelib chiqib, lug'atchilikning barcha an'ana va qoidalariga rioya qilishga hamda xalqaro hayotda, siyosatda qo'llanayotgan diplomatik terminlarni imkon qadar to'plashga harakat qilish lozim. Diplomatik terminologiyada, har qanday boshqa fan terminologiyasida bo'lgani kabi, tilshunoslik nuqtai nazaridan ham atamalarning ikki turi mavjud:

1. Bir so'zli so'zlar.
2. Murakkab (ikki so'zli va so'zma-so'z) atamalar.

Diplomatiya, siyosatshunoslik, aniqrog'i, siyosatshunoslik bo'lagi bo'lib, boshqa, unchalik mashhur bo'lmagan va muhim fan - yurisprudensiya bilan, aniqrog'i, xalqaro huquq kabi tarmoq bilan chambarchas bog'liq.

Amaldagi diplomatik terminologiyani ikki turga bo'lish mumkin:

- 1) aniq talqin qilingan siyosiy, diplomatik va umumiy huquqiy xarakterdagi atamalar;
- 2) xalqaro huquqiy atamalar.

Birinchi guruhga siyosiy atamalar kiradi - suverenitet, xalqlar va millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilashi, tinchlik, xavfsizlik, urush, tajovuz; diplomatik - diplomatik munosabatlar, diplomatik immunitetlar, konsullik okrugi, xalqaro tashkilotlar;

Ikkinchi guruhga huquqiy - umumiy yuridik - huquqiy norma, huquq manbai, yuridik shaxs, yuridik javobgarlik va boshqalar kiradi. Ularning xalqaro huquqiy talqini lotin iboralarini keltirib chiqardi: davlatlarning suveren tenglik tamoyili, xalqaro xavfsizlik, qonun, tajovuzni xalqaro jinoyat sifatida aniqlash va tajovuzkorlik uchun javobgarlik, diplomatik va konsullik huquqi, xalqaro -huquqiy norma,

xalqaro huquq manbasi, xalqaro -huquqiy shaxslik va boshqalar. Shunisi e'tiborga loyiqki, atamalarni o'rganish uchun juda keng usul va uslubiy bazaga ega bo'lgan holda, diplomatik va xalqaro siyosiy terminologiya to'g'ri o'rganilmagan. Bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar ko'p tizimli tillarda, tojik tili atrofida asosiy poydevor sifatida ishlatilishi va rolini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerakligini alohida ta'kidlash lozim. Ko'pgina lug'atlar bir nechta funksiyalarni bajaradi va shuning uchun bir nechta sohalarga tegishli. Zamonaviy hayotning tez sur'atlari tilning doimiy o'zgarishlari bilan birga bo'lganligi sababli, lug'atlar zamon talablari asosida yangilanishi kerak. Tez-tez yangilanadigan lug'atlarga yangi so'zlar qo'shilish tartibida kiritilishi kerak.

Xulosa. Ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlarni o'rnatishga doir kelishuvlarda, konsullik munosabatlarini o'rnatishda, shuningdek, davlatning diplomatik vakolatxonalarining konsullik bo'limlari tomonidan amalga oshiriladigan ishlarda diplomatik atamalar va ularning lug'atlariga duch kelamiz. Har qanday tilning so'z boyligi u tarixiy yoki zamonaviy tusda bo'lmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lug'atlarda ma'lum darajada aksini topadi. Lug'at til so'z boyligini o'zida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lug'atlarning turi, miqdori va sifati bilan o'lchanmoqda. Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, diplomatik terminologiya juda keng lingvistik xususiyatlarga ega. Masalan, diplomatik hujjatlar hujjatning diplomatik atamalardan foydalangan holda tarjimai kabi o'ziga xos xususiyatga ega - tarjimaning haqiqiyliigi, o'ziga xos uslubi va xushmuomalalik, rasmiyatchilik va hokazo. Maqolaning qisqartirilishi kabi xususiyat tufayli biz berilgan boshqa lingvistik xususiyatlarni ochib bera olmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vinogradov V.V. Leksikologiya va leksikografiya. - M.: Nauka, 1977. -312 b.
2. Дипломатический словарь. В 3-х томах. Главный ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалев, П.П. Севостьянов, С.П. Тихвинский. - М.: изд. Наука, 1984-86.
3. Ирисханова О. О лингвокреативной деятельности человека: отглагольные имена. Москва: ВТИИ. 2004.
4. Abdukhalilova, D. (2019). The formation of double words and their place in linguistics. In Proceedings of the scientific-practical conference" Young philology of Uzbekistan-2019 (Vol. 1, No. 30, pp. 172-173).
5. Dadaboyev H., Ogahiy asarlaridagi diplomatiyaga oid terminlar. Lingvist. Ilmiy maqolalar to'plami. - Toshkent, 2017. - 3-7 b.
6. Konstitutsiyaviy huquq. Ensiklopedik lug'at. Mas'ul muharrir va mualliflar jamoasining rahbari B.Mustafoyev. - Toshkent: "O'zbekiston", 2006-yil. - 584 bet.
7. Muqimov Z., Tursunova O. O'zbek davlatchiligida qo'llangan tarixiy-huquqiy atamalar. - Samarqand, 2007.
8. Ruscha-o'zbekcha yuridik tezaurus. Tuzuvchilar: O.R. Sulaymanov, Sh.T. Ziyamuxamedova. - Toshkent, 2011. - 278 b.
9. Sanakulov, Z. Linguistic Classification of Word-Forming Units in German and Uzbek: in the Confrontational Aspect. ACTA NUUZ, 1(4), 2020. 81-86s.\
10. Vikipediya materiallari.